

نظام اداری مسلمانان در صدر اسلام

عبدالحمّی کتّانی

مترجم:

علیرضا ذکاوتی قراگزلو

تابستان ۱۳۹۱

کتّانی، عبدالحیّ، ۱۸۷۳ - ۱۹۰۷ م

نظام اداری مسلمانان در صدر اسلام / عبدالحیّ کتّانی؛ مترجم علیرضا ذکاوتی قراگزلو. - تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)؛ قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۴.
بیست و دو، ۴۵۷ ص. - (سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)؛ ۹۷۲. تاریخ و تمدن ملل اسلامی؛ ۱۹) (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۱۰۴. تاریخ؛ ۲۸)

ISBN: 978-964-7788-45-8

بها: ۲۸۵۰۰ ریال

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

عنوان اصلی: نظام الحكومة النبویة المسمى التراتیب الاداریة.

کتابنامه: ص. ۴۱۱ - ۴۱۶؛ همچنین به صورت زیرنویس.

نمایه.

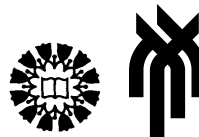
چاپ دوم: ۱۳۸۸. چاپ سوم: تابستان ۱۳۹۱، بها: ۸۲۰۰۰ ریال

۱. محمد(ص)، پیامبر اسلام، ۵۳ قبل از هجرت - ۱۱ ق. - سیاست و حکومت. ۲. محمد(ص)، پیامبر اسلام، ۵۳ قبل از هجرت - ۱۱ ق. - رسالت سیاسی. ۳. اسلام و دولت. الف. ذکاوتی قراگزلو، علیرضا، ۱۳۲۲ - مترجم. ب. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت). ج. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. د. عنوان.

۲۹۷/۹۳۶

BP ۲۴ / ۶۵ / ۶۰۴۱

م ۸۴ - ۲۶۴۵۷

نظام اداری مسلمانان در صدر اسلام

تألیف: عبدالحیّ کتّانی

مترجم: علیرضا ذکاوتی قراگزلو

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

ناشر همکار: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)

حروفچینی و صفحه‌آرایی: اداره چاپ و انتشارات پژوهشگاه

چاپ سوم: تابستان ۱۳۹۱ (چاپ دوم: بهار ۱۳۸۸)

تعداد: ۱۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم - سبحان

قیمت: ۸۲۰۰۰ ریال

کلیه حقوق برای ناشران محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵۱-۲۱۱۱۱ (انتشارات ۲۱۱۱۳۰۰)، نمابر: ۲۸۰۳۰۹۰
تهران: خیابان انقلاب، بین وصال و قدس، نبش کوی اُسکو، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن ۶۶۴۰۲۶۰۰ و ۶۶۹۷۸۹۲۰

Website: www.rihu.ac.ir

Email: info@rihu.ac.ir

تهران: بزرگراه جلال آل‌احمد، تقاطع پل یادگار امام، روبه‌روی پمپ‌گاز، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)،

تلفن: ۴۴۲۳۴۸۴۲-۳، نمابر: ۴۴۲۴۸۷۷۷ □ تهران: خ انقلاب، خ ابوریحان، ش ۱۰۷ و ۱۰۹ - تلفن: ۶۶۴۰۸۱۲۰، نمابر: ۶۶۴۰۵۶۷۸

Website: www.samt.ac.ir

Email: info@samt.ac.ir

مطالعه و تحقیق در تاریخ اسلام راهگشای ملت در پیشبرد انقلاب [است] در هر صورت ماها الآن اینجا هستیم باید خودمان را بسازیم. اگر یک ملتی بخواهد مقاومت کند برای یک حرفِ حقی، باید از تاریخ استفاده کند. از تاریخ اسلام استفاده کنید، ببینید که در تاریخ اسلام چه گذشته و اینکه گذشته سرمشق است از برای ما.

صحیفه نور، ج ۴، ص ۱۳

فهرست مطالب

التراتیب الاداریة (نظام حکومت نبوی) و زمینه تاریخی تألیف آن	۳
۱. انحلال خلافت عثمانی و بحران در فقه سیاسی اسلام	۳
۲. علی عبدالرازق و کتاب الاسلام و اصول الحکم	۴
۳. زندگی نامه عبدالحی کتّانی	۷
۴. عبدالحی کتّانی و لغزش در سیاست	۹
۵. التراتیب الاداریه	۱۱
۶. ترجمه فارسی التراتیب الاداریه	۱۴
یادداشت مترجم	۱۷
خزاعی کیست؟	۱۸

بخش اول: در خلافت و وزارت

در خلافت	۲۱
فرق بین خلیفه و ملک و سلطان، در شرع و عرف	۲۵
وزارت و وزیر	۲۷
رازدار پیغمبر(ص) که بود؟	۲۷
کسی که اذن دخول می داد.	۲۸
بعضی از وافدان اذن دخول نمی یافتند	۲۸
دربان	۲۹
خادمان پیغمبر(ص) از بنده و آزاد.	۳۰
خادمان پیغمبر از موالی	۳۰
موالی آزاد شده پیغمبر(ص) در زمان رحلت	۳۱
آن که مواظب خواب و بیداری و غسل حضرت بود.	۳۱
چه کسانی درون خانه پیغمبر(ص) خدمت می کردند	۳۱

- ۳۱..... از مردان چه کسی بر در اطاق پیغمبر(ص) می خوابید
- ۳۲..... پیغمبر غلامی یهودی را به خدمت گرفت
- ۳۲..... کسانی که پیغمبر(ص) شخصاً به خدمت کردن به آنها اقدام فرمود
- ۳۳..... خادم بستر و بالین پیغمبر
- ۳۴..... کفشدار پیغمبر(ص)
- ۳۵..... کسی که پیغمبر(ص) را می خنداند
- ۳۵..... هم‌بازی شدن پیشوا با خویشان خردسالش
- ۳۵..... آموزش تشریفات به هیئتهای نمایندگی

بخش دوم: در امور فقهی و اعمال عبادی

- ۳۷..... متصدیان مسائل دینی و رسیدگی به مساجد و حج
- ۳۷..... معلمان قرآن
- ۳۸..... کسانی که برای تعلیم قرآن اعزام شدند
- ۴۰..... از صحابه آن که وجوه قرائت از وی نقل شده است
- ۴۱..... معلمان کتابت
- ۴۱..... زنان معلّم
- ۴۴..... تعیین خانه برای قاریان که مبنای تأسیس مدارس است
- ۴۴..... فتوا دهندگان در زمان پیغمبر(ص)
- ۴۵..... کسانی که واسطه بین پیغمبر(ص) و مردم بودند
- ۴۶..... کسانی که در زمان پیغمبر(ص) تعبیر خواب می کردند
- ۴۸..... پیشنماز
- ۴۸..... پیغمبر(ص) چه کسی را به امارت حج گماشت؟
- ۴۹..... ساختن منبر
- ۵۰..... خطبه پیغمبر(ص) در حجة الوداع
- ۵۰..... علی(ع) گفتار پیغمبر(ص) را تکرار می کرد
- ۵۱..... پیغمبر(ص) هنگام خطبه بر چه چیز تکیه می کرد؟
- ۵۲..... پیغمبر(ص) علی(ع) را فرستاد تا سوره براءت را ابلاغ کند
- ۵۲..... پیشنماز ماه رمضان
- ۵۳..... مؤذن پیغمبر(ص)
- ۵۴..... در اقتدای دیگر مساجد در وقت نماز به مؤذن مسجد جامع

- ۵۵ بر چه جایی اذان می‌گفتند.
- ۵۶ جانمازی پیغمبر(ص).
- ۵۶ حامل عَنَزَةُ پیغمبر(ص).
- ۵۶ کسی که پیشاپیش پیغمبر(ص) عصا را به منزل حمل می‌کرد.
- ۵۷ چراغدار.
- ۵۷ آیا در مدینه زمان پیغمبر از شمع استفاده می‌شد؟.
- ۵۸ مجمر.
- ۵۹ نظافت مسجد.
- ۵۹ سخت‌گیری برای شرکت در نماز جماعت.
- ۶۰ متصدی آب وضو و شستشوی پیغمبر(ص).
- ۶۱ آیا پیغمبر(ص) آب گرم به کار برده یا داخل حمام شده است؟.
- ۶۲ وضو در ظرف بلورین.
- ۶۲ وضو در طشت مس.
- ۶۲ متولی مسواک حضرت که بود؟.
- ۶۳ آیا پیغمبر(ص) بر کرسی می‌نشست؟.
- ۶۳ سقا.
- ۶۴ حضرت از مدینه، آب زمزم مکه می‌طلبید و به تعجیل در آن تأکید می‌کرد.
- ۶۵ تهیهٔ نبیذ در کوزه‌های سبز.
- ۶۵ خدمتکار سفره.
- ۶۵ ظروف پیغمبر(ص).
- ۶۶ امیرالحاج.
- ۶۶ حجاب و سدانت کعبه.
- ۶۷ پیغمبر(ص) خود شتر حج را قربانی کرد.

بخش سوم: در آنچه به نوشتن مربوط می‌شود

- ۶۹ کاتبان وحی.
- ۶۹ کاتبان پیغمبر(ص) به‌طور مطلق.
- ۷۰ جانشین هرکدام از کاتبان پیغمبر(ص).
- ۷۱ کاتب سر پیغمبر(ص).
- ۷۱ در رسائل و اقطاع.

- ۷۲ نامه‌های پیغمبر(ص) را بر پوست می نوشتند، اندازه نامه‌ها
- ۷۲ در صلح نامه‌ها
- ۷۳ نظر اجمالی در کاتبان پیغمبر(ص)
- ۷۳ آموزش حضرت در نحوه خط نوشتن کاتبان
- ۷۴ مستحب بودن پاشیدن خاک بر روی نوشته (تتربب الکتابه)
- ۷۶ اصطلاحات نامه‌های پیغمبر(ص)
- ۷۶ کیفیت خطاب فرمانروایان عصر به آن حضرت
- ۷۷ التزام حضرت به کلمه «اما بعد» در نامه‌ها و خطبه‌ها
- ۷۷ احتیاط پیغمبر(ص) در مکاتبات
- ۷۷ اصیل ترین نامه پیغمبر(ص) که موجود است
- ۷۸ آخرین نامه پیغمبر(ص) که تاریخ عیناً برای ما حفظ کرده است
- ۸۱ غیرمسلمانان نامه پیغمبر(ص) را نگهداری کردند
- ۸۵ مفصل ترین و جامع ترین سند باقی مانده از پیغمبر(ص)
- ۸۶ دستورات عملی دیگر از پیغمبر(ص)
- ۸۶ آیا پیغمبر(ص) به دست خود چیزی نوشته است یا نه؟
- ۸۹ خاتم پیغمبر(ص) از چه جنسی بود و چه نقشی داشت؟
- ۸۹ متولی خاتم پیغمبر(ص) چه کسی بود؟
- ۹۰ وقتی خاتم حاضر نبود، پیغمبر(ص) چه می کرد؟
- ۹۰ مسائل مربوط به خاتم پیغمبر(ص)
- ۹۱ قراردادن تاریخ
- ۹۱ صفت سفیران پیغمبر(ص)
- ۹۵ فرستادگان پیغمبر(ص) از خوش قیافه ترین مردم بودند
- ۹۵ سفارش پیغمبر به سفیران و امیران
- ۹۶ پیک در زمان خلفای نخستین
- ۹۷ فرستادگان پیغمبر(ص) برای دعوت به اسلام
- ۹۸ فرستادگان پیغمبر(ص) برای صلح و امان
- ۹۹ پیغمبر(ص) نماینده فرستاد تا از سوی حضرت ازدواج کند
- ۹۹ هدیه دادن پیغمبر(ص)
- ۱۰۰ جایزه دادن پیغمبر(ص) به فرستاده دیگران
- ۱۰۰ فرستادگان پیغمبر(ص) که تهدید به جنگ کردند

- ۱۰۰..... مترجم پیغمبر(ص)
- ۱۰۳..... شاعران پیغمبر(ص)
- ۱۰۵..... پیغمبر(ص) چند بار خواست شعر شاعری غیر مسلمان را برایش بخوانند
- ۱۰۵..... پیغمبر(ص) تغزل را استماع فرمود
- ۱۰۵..... شاعران صحابی از زن و مرد که پیغمبر(ص) را مرثیه گفتند
- ۱۰۶..... بیشترین تعداد اسیران را به واسطه چند بیت شعر آزاد فرمود
- ۱۰۶..... خطیب پیغمبر(ص) چه کسی بود؟
- ۱۰۷..... آیا پیغمبر(ص) و صحابه به غیر از عربی خطبه خواندند؟
- ۱۰۸..... در نام‌نویسی سپاه پیغمبر(ص)
- ۱۰۸..... بیعت، معاهده و معاهده
- ۱۰۹..... ثبت عطایا در زمان پیغمبر(ص)
- ۱۱۰..... چرا عمر دیوان را تأسیس کرد
- ۱۱۳..... تسامح مسلمانان در نوشتن دیوانها به غیرعربی
- ۱۱۳..... در چه سنی جایز است نام کسی وارد دیوان شود؟
- ۱۱۴..... پیغمبر(ص) همه‌ساله از پسران انصار سان می‌دید
- ۱۱۵..... پیغمبر(ص) کسی را که اجازه پدر و مادر نداشت، رد می‌کرد
- ۱۱۵..... سایه‌بان پیغمبر(ص) برای نظاره لشکر
- ۱۱۵..... پیش چشم دشمن سان می‌داد تا دشمن قدرت اسلام را ببیند
- ۱۱۶..... عریفان یا سردسته‌های لشکریان
- ۱۱۶..... نقیب
- ۱۱۷..... محاسب
- ۱۱۷..... اوصیا و وصیت

بخش چهارم: در اعمال حکومتی

- ۱۱۹..... در ذکر کسانی که پیغمبر(ص) بر نواحی، امیرشان کرد
- ۱۲۳..... در صفت برید که نزد پیغمبر(ص) می‌فرستادند
- ۱۲۳..... شرط خوشرویی و خوشنامی در عامل
- ۱۲۳..... چگونگی عهد پیغمبر(ص) با امیرانش
- ۱۲۴..... درباره قاضی و قضاوت
- ۱۲۴..... رویدادهایی که پیغمبر(ص) درباره آنها حکم داد

- عناوین ابوابی که پیغمبر(ص) در آن حکم و فتوا داده است ۱۲۵
- قاضیان منصوب از سوی پیغمبر(ص)..... ۱۲۶
- آیا سن زیاد برای قاضی لازم است؟..... ۱۲۸
- آیا قاضی و والی مستمری دارند؟..... ۱۳۰
- نظر در مظالم (دادرسی) ۱۳۱
- قاضی برای داوری در کجا می‌نشست؟..... ۱۳۳
- گواهی و نوشتن قرارداد..... ۱۳۴
- گواهی کودکان..... ۱۳۵
- نمونه قرارداد آزادسازی پیغمبر(ص) برای برده‌اش ابورافع..... ۱۳۵
- کاتبان قراردادها در زمان پیغمبر(ص)..... ۱۳۵
- چه کسی در زمان پیغمبر(ص) میراثها را تقسیم می‌کرد..... ۱۳۶
- وکیل در غیر امور مالی، و کسانی که پیغمبر(ص) وکیل کرد..... ۱۳۷
- کارشناس ساختمان در زمان پیغمبر(ص)..... ۱۳۸
- پیغمبر(ص) و مسلمانان صدر اول از مهندسی ساختمان و راهسازی اطلاع داشتند..... ۱۳۸
- قسمت غنایم..... ۱۳۹
- حسبه و محتسب..... ۱۳۹
- منادی در زمان پیغمبر(ص)..... ۱۴۱
- عَسَسُ و شبگرد در مدینه..... ۱۴۲
- زندان مردان..... ۱۴۳
- زندان زنان..... ۱۴۵
- آیا زندانیان جیره داشتند؟..... ۱۴۶
- زدن برای تأدیب..... ۱۴۶
- تبعید برای تأدیب..... ۱۴۶
- تحریم معاشرت برای تأدیب..... ۱۴۶
- رفتار پیغمبر(ص) با کسی که سزاوار ترشروی بود..... ۱۴۸
- آیا پیغمبر(ص) به دست خود کسی را کشت؟..... ۱۴۹
- آیا پیغمبر(ص) خانه کسی را آتش زد یا ویران کرد؟..... ۱۵۰
- رفتار پیغمبر(ص) با کسانی که سزاوار کور کردن یا دست و پا بریدن بوده‌اند..... ۱۵۰
- مأمور نگهداری اسیران..... ۱۵۱
- چه کسانی حد جاری می‌کردند؟..... ۱۵۲

بخش پنجم: عملیات جنگی و فرماندهی و جهاد

- ۱۵۳..... غزوات پیغمبر(ص).....
- ۱۵۳..... سربیهایی که پیغمبر(ص) فرستاد.....
- ۱۵۳..... پیغمبر(ص) چه کسانی را در مدینه جانشین خود می نمود؟.....
- ۱۵۴..... پیغمبر(ص) چه کسی را به سرپرستی خانواده می گماشت و به سفر می رفت؟.....
- ۱۵۵..... پیغمبر چه کسی را به راهداری و حفاظت عقبه می گماشت؟.....
- ۱۵۵..... چه کسی قبایل را به جنگ فرا می خواند؟.....
- ۱۵۵..... صاحب لوای پیغمبر(ص).....
- ۱۵۶..... اولین رأیتی که در اسلام بستند.....
- ۱۵۶..... نقش هلال بر رایت.....
- ۱۵۶..... رنگ رایات پیغمبر(ص).....
- ۱۵۷..... رنگ رایت انصار.....
- ۱۵۷..... آیا پیشوا برای کودک عمامه می بندد؟.....
- ۱۵۸..... تقسیم لشکر به پنج قسمت و جای رئیس لشکر.....
- ۱۵۸..... پیشوا در مقابله با دشمن، کسی را جانشین خود در قلب سپاه می سازد.....
- ۱۵۹..... شعار رزمندگان و علامتی که با آن یکدیگر را می شناختند.....
- ۱۶۰..... کسی که صفهای لشکر را منظم می کرد.....
- ۱۶۰..... تهیه اسب برای لشکریان.....
- ۱۶۱..... اسبهای پیغمبر(ص).....
- ۱۶۲..... چه کسی اسب پیغمبر(ص) را زین می کرد؟.....
- ۱۶۲..... پیغمبر(ص) و مسابقه اسب.....
- ۱۶۳..... شتربان پیغمبر(ص).....
- ۱۶۳..... استربان پیغمبر(ص).....
- ۱۶۴..... آن که مرکب پیغمبر(ص) را می کشید.....
- ۱۶۴..... آن که مرکب پیغمبر(ص) را می راند.....
- ۱۶۴..... شتربان پیغمبر(ص).....
- ۱۶۴..... در خیبر چه کسی مرکوب پیغمبر را نگه داشت؟.....
- ۱۶۵..... چه کسی رکاب پیغمبر(ص) را در شترسواری نگه می داشت.....
- ۱۶۵..... چه کسی دهانه شتر پیغمبر(ص) را می گرفت؟.....
- ۱۶۶..... آن که برای شتر آواز می خواند.....

- ۱۶۶ اسلحه پیغمبر(ص).....
- ۱۶۷ حامل حربۀ پیغمبر(ص) چه کسی بود؟.....
- ۱۶۷ شمشیردار پیغمبر(ص).....
- ۱۶۸ چه کسی گردن می زد؟.....
- ۱۶۸ صیقل گر شمشیر حضرت که بود؟.....
- ۱۶۸ راهنمای پیغمبر(ص) در هجرت چه کسی بود؟.....
- ۱۶۹ ایجاد بنا در بیابان به نشانه رسیدن پیشوا به آن نقطه.....
- ۱۶۹ آن که پیغمبر(ص) پای بر سر او گذاشت.....
- ۱۶۹ سایه بان پیغمبر(ص).....
- ۱۷۰ متصدی بار و بنه پیغمبر(ص).....
- ۱۷۰ خیمه پیغمبر(ص).....
- ۱۷۱ پیشوا در میان مردم می رود و او را در میان می گیرند.....
- ۱۷۱ امین حرم پیغمبر(ص).....
- ۱۷۱ نگهبان پیغمبر(ص).....
- ۱۷۲ پیشوا برای جهاد می رود و بر دارالحکومه محافظ می گمارد.....
- ۱۷۲ نگهبانان لشکر پیغمبر(ص).....
- ۱۷۳ روز فتح مکه پیشاپیش پیغمبر شعر می خواندند.....
- ۱۷۳ طلایۀ لشکر و تجسس.....
- ۱۷۴ پیشوا در شهر خود جاسوس تعیین می کند.....
- ۱۷۵ شکاف انداختن در صف دشمنان.....
- ۱۷۷ به کارگرفتن کشتی و قایق در زمان پیغمبر(ص).....
- ۱۷۹ منجنیق و دبابه.....
- ۱۸۰ بریدن و آتش زدن درختان دشمن.....
- ۱۸۰ در حفر خندق.....
- ۱۸۱ متصدی نگهداری غنایم.....
- ۱۸۲ مژده رسانی فتح.....
- ۱۸۲ مهمانی دادن در بازگشت از سفر.....
- ۱۸۲ شعار در بازگشت از سفر.....
- ۱۸۲ پیغمبر(ص) در ورود به هر آبادی چه می گفت؟.....
- ۱۸۳ کافران جزیره العرب با پیغمبر(ص) چه رفتاری کردند؟.....
- ۱۸۴ پیغمبر(ص) با کافران چه رفتاری کرد؟.....

بخش ششم: گردآوری مالیات

- ۱۸۷..... جزیه گیرنده
- ۱۸۷..... صدقه یا عشریه؟.....
- ۱۸۸..... متولی خراج زمین.....
- ۱۸۹..... عامل زکات
- ۱۹۰..... کاتب صدقات در زمان پیغمبر که بود؟
- ۱۹۱..... قیمت‌گذار محصول خرما.....
- ۱۹۱..... موقوفات
- ۱۹۵..... مستوفی (تحويل گیرنده اموال از عامل برای پیشوا).....
- ۱۹۶..... پیغمبر(ص) شخصاً از شترهای صدقات به همسرانش داد
- ۱۹۶..... تحویلدار، فطریه‌ها و غنیمتها
- ۱۹۶..... تحویلدار خمس

بخش هفتم: خزانهداری و انبارداری

- ۱۹۷..... اوزان مستعمل در زمان پیغمبر(ص)
- ۱۹۷..... درهم
- ۲۰۲..... پیمانانه‌های زمان پیغمبر(ص)
- ۲۰۴..... استفاده از شتر و گوسفند.....
- ۲۰۴..... داغ‌گذاری بر چهارپایان
- ۲۰۵..... قرق، چراگاه و بازار

بخش هشتم: کارگزاران پیغمبر(ص)

- ۲۰۷..... وکیل پیغمبر(ص) در امور مالی.....
- ۲۰۸..... آمدن هیئتهای نمایندگی قبایل
- ۲۰۸..... تعیین منزل برای هیئتهای نمایندگی عرب
- ۲۱۰..... ناظر امر وفود در زمان پیغمبر(ص)
- ۲۱۱..... جایزه پیغمبر(ص) برای واردان
- ۲۱۲..... کاروانسراهای بین راه
- ۲۱۲..... درمان بیماران و پرستاری آسیب دیدگان
- ۲۱۳..... طبیب در زمان پیغمبر(ص)

۲۱۶	داغ کردن
۲۱۷	مردی که نام خدا را بر زبان می‌آورد و بر زخمها می‌دمید
۲۱۷	کسی که طب بلد نیست، جایز نیست طبابت کند
۲۱۸	قرنطینه
۲۱۸	حکیم عرب، لقب که بود؟
۲۲۰	منجم
۲۲۰	قیافه‌شناسان و ردیابان
۲۲۱	اماکن مخصوص نیازمندان

بخش نهم: پیشه‌ها و صناعات روزگار پیامبر (ص)

۲۳۳	در اینکه مسلمانان نخستین، به خرید و فروش مشغول نمی‌شدند، مگر احکامش را بدانند
۲۳۵	عمر و ترک تجارت از سوی صحابه
۲۳۶	در اینکه صحابه ترجیح می‌دادند سحرگاهان برای تجارت بیرون آیند
۲۳۶	صحابه‌ای که در روزگار پیغمبر (ص) و بعد از آن تجارت پیشه بودند
۲۳۸	در نامگذاری خرید و فروش به تجارت
۲۳۹	بزازان در زمان رسول الله (ص)
۲۴۰	عطرفروش
۲۴۰	وزآن و صراف
۲۴۱	تجارت عنبر و زبیق
۲۴۲	کندن معدن طلا
۲۴۲	نیزه‌فروش
۲۴۳	فروشنندگان مواد خوراکی
۲۴۳	فروشنندگان کم‌سن و سال
۲۴۳	فروش شکر
۲۴۳	فروش گیاهان دارویی
۲۴۴	زن عطرفروش
۲۴۴	کشتکاری و درختکاری
۲۵۰	پوست‌دوزی
۲۵۰	فروش میوه

۲۵۰	فاصله‌هایی که محصولات کشاورزی حمل می‌شد.
۲۵۲	دباغی و پوست طائفی
۲۵۲	هیزم‌کشی
۲۵۳	دلال و سمسار.
۲۵۳	نساج
۲۵۳	خیاط
۲۵۴	نجّار
۲۵۴	گهوارهٔ اطفال.
۲۵۵	سازندهٔ قدح چوبی
۲۵۵	زرگر
۲۵۵	نقاش و طلاساز.
۲۵۶	آسباد
۲۵۶	صور تگر
۲۵۹	استفاده از پیه برای روشنایی و عایق‌سازی کشتی‌ها و چیزهای دیگر
۲۶۰	فروش شیر
۲۶۰	آهنگر
۲۶۱	ساختمان در زمان پیغمبر(ص).
۲۶۱	تعیین پیشوا محلّ مسجد و قبله را.
۲۶۲	مسجد مدینه.
۲۶۲	اتاقهای پیغمبر(ص).
۲۶۳	جایگاه نشستن پیغمبر(ص).
۲۶۳	بنّا.
۲۶۳	حقوق همسایه و رعایت بهداشت
۲۶۴	پیغمبر(ص) مسجد ضرار را ویران کرد.
۲۶۵	هرکس هر کاری را نیکو می‌تواند انجام دهد، باید آن کار به او واگذار شود.
۲۶۸	صباغ
۲۶۸	جّلاب (دلال سیّار).
۲۶۸	صحبانی که در دریای شام تجارت می‌کردند
۲۶۹	دباغ

۲۶۹	زنبیل‌باف
۲۶۹	شناگر
۲۷۰	آب فروش
۲۷۰	انواع شکار و شکار با سگ تازی و باز
۲۷۰	صید با تیر
۲۷۱	شکار با تیر بی‌پر
۲۷۱	صید با آلات
۲۷۱	صیادی از دریا
۲۷۱	پیغمبر (ص) شخصاً صید نکرد و صیدی نخرید
۲۷۲	بدویان از تحفه‌های سرزمین خود برای پیغمبر (ص) هدیه می‌آوردند
۲۷۳	کارگران در بستانها
۲۷۳	کسانی از صحابه که زمین را به مزارعه دادند
۲۷۳	استخراج آبهای زیرزمینی
۲۷۳	سقا و حمال
۲۷۴	حجّام و دلاک
۲۷۴	گوشت‌فروش و سلاّخ و قصاب
۲۷۵	حرفه‌های پست در نظر پیغمبر (ص)
۲۷۵	طبّاخ
۲۷۵	ساختن و پختن خزیره
۲۷۵	کبابی
۲۷۵	نانوا
۲۷۶	آیاگرده‌های نان پیغمبر (ص) کوچک بوده است
۲۷۶	مشاطه
۲۷۷	دو به هم زنی میان زنان
۲۷۷	زنان وساطت‌کننده در امر ازدواج
۲۷۷	زنان پرستار در میدان جنگ
۲۷۹	زنان تجارت‌پیشه
۲۷۹	قابله
۲۸۰	ختنه زنان

۲۸۰	شیردهنده اطفال
۲۸۰	نماینده زنان در محضر پیغمبر(ص)
۲۸۰	دوک
۲۸۱	گشتی
۲۸۳	پایکوبی بعضی صحابه در حضور پیغمبر(ص)
۲۸۳	نگه داشتن پرندگان برای بازی بچه ها
۲۸۵	نگهداری حیوانات وحشی در منزل
۲۸۶	نثار کردن شکر و بادام بر سر عروس و تاراج آن
۲۸۶	بازی و سرگرمی های مجاز
۲۸۶	در بیان اینکه ولیمه عروسی چند بار است؟
۲۸۷	آرد سبوس گرفته و روغن و عسل از شام آوردند، پیغمبر(ص) تناول فرمود
۲۸۹	پیغمبر(ص) پنیر رومی میل کرد و آن را با کارد برید
۲۸۹	تعیین محل بازار توسط پیغمبر(ص)
۲۸۹	بازارگاه های جاهلیت که در اسلام نیز مورد استفاده قرار گرفت
۲۹۰	شمشیرساز و تیر تراش
۲۹۰	گورکن
۲۹۰	یک نفر را برای شرکت در عزاداری دینی نماینده می نمودند
۲۹۱	تابوت سرپوشیده برای انتقال جنازه زن
۲۹۱	زن سالخورده ای را ملازم قبر می کردند
۲۹۱	شرکت پیروان مذاهب و ادیان در تشییع جنازه یکدیگر

بخش دهم: در امور متفرقه

۲۹۳	در بیان وضعیت علمی زمان پیغمبر(ص)
۳۰۳	سنت، زاده قرآن است و معنای حدیث صحیح در قرآن یافت می شود
۳۰۴	مقدار احادیث پیغمبر(ص)
۳۰۶	آیا از متأخران، کسی همه سنت را جمع کرده است؟
۳۰۹	صحابه چگونه علم فرا می گرفتند و در مسجد پیغمبر(ص) حلقه حلقه می نشستند
۳۱۰	پیغمبر(ص) بر حلقه علم و حلقه ذکر گذشت و نزد اهل علم نشست
۳۱۱	بعد از نماز پیغمبر(ص) چه کسی به جای حضرت وعظ می کرد و فقه می گفت؟
۳۱۱	صحابه درس قرآن می خواندند و پیغمبر(ص) تفسیر می فرمود

- ۳۱۱..... صحابه به حفظ و مذاکره آن مقدار از علم که بدانان رسیده بود می‌پرداختند.
- ۳۱۲..... امر بر توجه به سند در نقل سنت
- ۳۱۲..... در اینکه پیغمبر(ص) نقل اسرائیلیات و عجایب امتهای پیشین را تجویز فرمود.
- ۳۱۴..... پیغمبر مردم را به فضائل هر یک از صحابه ارشاد می‌کرد که از او بیاموزند.
- ۳۱۴..... اطلاق «علامه» بر نسب‌شناس و راویة شعر در زمان پیغمبر(ص).
- ۳۱۵..... در امتحان کردن پیغمبر(ص) از هوش و دانش اصحاب
- ۳۱۵..... پیغمبر(ص) روزهای معینی را به اهل علم اختصاص می‌داد
- ۳۱۵..... صحابه علم را به تدریج می‌آموختند
- ۳۱۶..... علاقه شدید اصحاب به آموختن در بزرگسالی
- ۳۱۶..... هم کاسب علم می‌آموخت، و هم علم‌آموز کسب می‌کرد
- ۳۱۶..... صحابه، زنان و کنیزان خود را تعلیم می‌دادند، و پیغمبر(ص) روزهای خاصی
- ۳۱۷..... در حسن توجه صحابه به حفظ و ضبط هر چه از پیغمبر(ص) می‌شنیدند
- ۳۱۸..... صحابه هرگاه چیزی را می‌شنیدند که نمی‌فهمیدند، باز می‌پرسیدند تا بفهمند
- ۳۱۸..... مراعات پیغمبر(ص) که آنچه منتهمان را به کار آید، به مبتدیان تعلیم ندهد
- ۳۱۸..... حق فرزندان بر پدران در تعلیم کتابت
- ۳۱۹..... قلم و دوات در زمان پیغمبر(ص)
- ۳۲۰..... قلم نی در زمان پیغمبر(ص)
- ۳۲۰..... تهیه کاغذ از پنبه در اواخر عهد صحابه در جزیره العرب
- ۳۲۱..... کتابت حدیث، و دستور پیغمبر(ص) برای ضبط مطالب
- ۳۲۴..... آیا در صدر اسلام چیزی تدوین شده، و آیا به صحابه و تابعین تصنیفی منسوب است؟
- ۳۳۲..... گزارشهای جغرافیایی از سرزمینهای فتح شده برای خلفای راشدین
- ۳۳۳..... ترجمه کتابهای کهن دانشهای تمدنی، در اواخر ایام صحابه آغاز شد.
- ۳۳۴..... نخستین کس از صحابه که در علوم تصوف و عرفان سخن گفت.
- ۳۳۵..... واضع علم نحو
- ۳۳۷..... در اینکه علی(ع) نخستین بار صنایع بدیعی را به کار برد
- ۳۳۷..... در اینکه صحابه در علم کلام سخن گفته‌اند
- ۳۳۷..... [صحابه و آموزش حدیث]
- ۳۳۸..... عالم شاگردش را به سخن گفتن در محضر خود وامی‌دارد
- ۳۳۸..... قرآن را با فهم معانی آن تدریجاً می‌آموختند
- ۳۳۹..... اطلاق «مصحف» بر قرآن

- ۳۳۹ فتوای صحابه در نوشتن قرآن
- ۳۴۱ توجه صحابه به همراه داشتن مصحف در سفر
- ۳۴۱ آیا قرآن‌ها را زینت می‌کردند؟
- ۳۴۲ بوسیدن قرآن
- ۳۴۲ صحابه مستحب می‌دانستند که صبح پیش از خروج از خانه بر مصحف نظر اندازند.
- ۳۴۳ قرآن‌آموزی در زمان پیغمبر(ص) و روا داشتن اجرت تعلیم
- ۳۴۴ مکتب برای قرائت کودکان
- ۳۴۴ کودکان، آب لوحهای شسته را کجا می‌ریختند؟
- ۳۴۵ سن آغاز تحصیل در نظر سلف صالح
- ۳۴۶ تشویق به آموختن شعر
- ۳۴۷ علم الانساب
- ۳۴۸ علم فرائض (تقسیم میراث)
- ۳۴۹ حساب در زمان خلفا
- ۳۵۰ ترجیح اینکه از قریش تعلیم بگیرند
- ۳۵۰ امر به آموختن نجوم
- ۳۵۱ امر به آموختن شناگری و تیراندازی
- ۳۵۱ امر به عربی‌آموزی /زدن آن که غلط خوانی می‌کرد/
- ۳۵۲ پرهیز صحابه از سخن گفتن در آنچه به حال شنونده ضرر داشت
- ۳۵۲ توصیه پیغمبر(ص) به جوانان جویای علم
- ۳۵۲ صحابه، هم‌نشینان فراگیرنده و فهیم را غنیمت شمرده، دوست می‌داشتند
- ۳۵۳ صفت حاملان علم در آن روزگار
- ۳۵۳ پیغمبر(ص) حاملان حدیث را خلفای خود نامید
- ۳۵۳ برنامه و عنوان قرآن
- ۳۵۴ پیغمبر(ص) طالب علم را تشویق کرد که هر چه نمی‌داند بپرسد
- ۳۵۴ پیغمبر(ص) جواب پرسش کنندگان را بر حسب قابلیت می‌داد
- ۳۵۵ نقل قول پیغمبر(ص) از اصحابش، و سخن گفتنش از ایشان
- ۳۵۵ صحابه بعضی از بعضی روایت کرده‌اند
- ۳۵۶ در اینکه جلالت قدر صحابی، مانع مخالفت با او نمی‌شد
- ۳۵۶ آداب صحابه با شاگردان خود
- ۳۵۶ روایت صحابه از تابعان

- ۳۵۷..... صحابه از موالی دانش آموخته‌اند .
- ۳۵۷..... صحابه از یهودیان تازه مسلمان چیزهایی آموختند .
- ۳۵۸..... صحابه وقتی حق را درمی یافتند، بدان اعتراف می کردند.
- ۳۵۸..... پیغمبر(ص) صحابه را در تعلیم تأدیب می کرد، و صحابه نیز از آن حضرت پیروی می نمودند .
- ۳۵۹..... مناظره صحابه در حضور پیغمبر(ص) .
- ۳۵۹..... آداب دانش آموزی و حضور در مجلس درس .
- ۳۶۱..... صحابه، رعایت حرمت سن و علم را می نمودند.
- ۳۶۱..... پیغمبر(ص) هنگام علم آموزی، هر یک از اصحاب را بر حسب مرتبه می نشانید .
- ۳۶۲..... صحابه در طلب علم یا برای دست یافتن به سند نزدیک تر سفر می کردند .
- ۳۶۲..... صحابه یکدیگر را به حضور در مجلس علم ترغیب می نمودند .
- ۳۶۳..... قصص گوی در زمان پیغمبر(ص) و نشستن حضرت در مجلس او .
- ۳۶۴..... سخنان پیغمبر(ص) در بهداشت و درمان و تغذیه .
- ۳۶۷..... پیغمبر(ص) اخبار امتهای پیشین را با اصحاب تکرار می کرد .
- ۳۶۷..... انصار بین نماز مغرب و عشا تمرین تیراندازی می کردند .
- ۳۶۸..... معاویه زمانی برای شب نشینی تعیین کرده بود و تاریخ و اخبار گوش می داد .
- ۳۶۸..... علم را از هر کس می آموختند، گرچه مشرک یا کودک باشد .
- ۳۶۸..... علی بن ابی طالب(ع) با رساترین بیان فراگیری علم را تشویق می کند.
- ۳۶۹..... ترتیب علوم در آموختن .
- ۳۶۹..... اوقات آسایش و دلگشایی میان درس .
- ۳۷۰..... حدیث خرافه .
- ۳۷۰..... حدیث ام زرع .
- ۳۷۱..... دلکهای زن و مرد در زمان پیغمبر(ص) .
- ۳۷۴..... آن که میان صحابه، در شهر علم نامیده شده است .
- ۳۷۵..... اسدالله صحابه کیست؟ .
- ۳۷۶..... بین صحابه آن که به هیبت مشهور است .
- ۳۷۶..... آن که در همه فضیلتها بین صحابه ضرب المثل بود .
- ۳۷۶..... آن که میان صحابه به صدق شهرت داشت .
- ۳۷۷..... آن که به قدم زدن غرورآمیز میان صحابه شهرت داشت .
- ۳۷۷..... آن که بین اصحاب به فقاقت مشهور است .
- ۳۷۷..... از صحابه، آن که ولیمه مثل زدن داد .

- ۳۷۸ از صحابه، آن که به بردباری ضرب‌المثل است.
- ۳۷۹ اهل رأی و مشورت از صحابه.
- ۳۷۹ از اصحاب، آن که ذوالیدین نامیده شد.
- ۳۷۹ از اصحاب، آن که به ذوالعمامه مشهور است.
- ۳۸۰ شمشیر علی (ع).
- ۳۸۰ از اصحاب، آن که صدای بلند داشت.
- ۳۸۰ از اصحاب، آن که با پای خود از اسب پیش می‌افتاد.
- ۳۸۰ زیرکان نابغه که بین اصحاب ضرب‌المثل‌اند.
- ۳۸۱ از صحابه، آنان که به نیروی دهشت‌انگیز شناخته شدند.
- ۳۸۱ از صحابه، آن که بلند قدتر بود.
- ۳۸۲ از صحابه، آن که بسیار کوتاه قد بود.
- ۳۸۲ از صحابه، آن که به زیبایی شهره بود.
- ۳۸۳ هفت برادر صحابی که گورشان از هم جداست.
- ۳۸۳ از صحابه، آن که یازده سال از پدرش کوچک‌تر بود.
- ۳۸۴ بیشترین فتوحات در زمان چه کسی واقع شد؟
- ۳۸۴ از صحابه، بیشترین تعداد برده را چه کسی داشت؟
- ۳۸۴ از صحابه، آن که صد زبان می‌دانست.
- ۳۸۴ سید المسلمین لقب کیست؟
- ۳۸۴ توانگر شدن صحابه (از تصرف غنائم).
- ۳۸۸ مهریهٔ گران برای زن علویه.
- ۳۸۸ در بیان عدد صحابه.
- ۳۸۹ عدد صحابه‌ای که در مدینه در اواخر عمر حضرت بودند.
- ۳۹۰ از صحابه آن که روایت زیاد دارد.
- ۳۹۰ صاحبان فتوا از اصحاب.
- ۳۹۱ از صحابه آن که حبرالامّه لقب یافت.
- ۳۹۲ به چه کسانی از صحابه، علم منتهی می‌شود؟
- ۳۹۳ از صحابه‌ای که به جود معروف بودند.
- ۳۹۴ از صحابه آن که به فرایض داناتر بود.
- ۳۹۵ خطیب‌ترین صحابه.
- ۳۹۵ حکیم امت لقب که بود؟

- از صحابه، آن که کتابهای قدیم را خوانده و دریافته بود..... ۳۹۵
- از صحابه آن که بنده آزاد شده بود و عمر او را شایستهٔ خلافت می دانست..... ۳۹۷
- داناترین صحابه به مناسک..... ۳۹۸
- در زمان پیغمبر(ص) به چه کسی حیر اطلاق می شد؟..... ۳۹۸
- از صحابه، آن که شاگردان دستش را می بوسیدند..... ۳۹۸
- از صحابه آن که دست شاگردش را بوسید..... ۳۹۸
- از صحابه آن که عمر گفت: رواست سرش را ببوسند..... ۳۹۸
- از صحابه آنان که ریش نداشتند..... ۳۹۹
- دربارهٔ اخته ها..... ۳۹۹
- دربارهٔ مختّان..... ۴۰۰
- محبوب..... ۴۰۱
- آیا سلف، یادگارهای قدیم را حفظ می کردند؟..... ۴۰۱
- شمایل پیغمبر(ص)..... ۴۰۱
- [قرآن، سرچشمهٔ تألیفات اسلامی]..... ۴۰۹
- منابع..... ۴۱۱
- نمایه اماکن..... ۴۱۷
- نمایه اشخاص..... ۴۲۳

مقدمه ناشران

نیاز گسترده دانشگاه‌ها به منابع و متون درسی با نگرش اسلامی در رشته‌های علوم انسانی، و محدود بودن امکانات مراکز علمی و پژوهشی که خود را موظف به پاسخگویی به این نیازها می‌دانند، ایجاب می‌کند امکانات موجود با همکاری دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی در مسیر اهداف مشترک به خدمت گرفته شود و افزون بر ارتقای کیفی و کمی منابع درسی از دوباره کاری جلوگیری به عمل آید.

به همین منظور، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) پانزدهمین کتاب مشترک خود را با انتشار کتاب «نظام اداری مسلمانان در صدر اسلام» به جامعه علمی کشور عرضه می‌کنند.

این کتاب به عنوان منبع کمک درسی برای دانشجویان رشته تاریخ اسلام و تاریخ و تاریخ تمدن ملل اسلامی و نیز دیگر علاقه‌مندان به مطالعات تاریخی در حوزه تشکیلات اسلامی تهیه شده است.

۲ نظام اداری مسلمانان در صدر اسلام

التراتب الادارية (نظام حكومت نبوى) و زمينه تاريخى تأليف آن

۱. انحلال خلافت عثمانى و بحران در فقه سياسى اسلام

بحث از حكومت اسلامى يا جمهورى اسلامى در ميان انديشمندان مسلمان، طى يك صد سال اخير، از زمانى آغاز شد كه امپراطورى عثمانى رو به ضعف و انحلال نهاد و سپس به طور كامل اضمحلال يافت. در پى فروپاشى امپراطورى عثمانى، سرزمينهاى اسلامى، كه جزئى از قلمرو دولت عثمانى بودند، به استقلال رسيدند و هر يك در قالب يك واحد سياسى در صحنه جغرافياى سياسى جهان ظاهر شدند.

با از ميان رفتن دولت عثمانى، و ناكام ماندن همه تلاشها براى بازگرداندن خلافت اسلامى، اسلام گرايان كشورهاي استقلال يافته، از جمله مصر، سوريه، عربستان و جز آنها، اين پرسش را مطرح كردند كه چه چيزى مى تواند جايگزين خلافت اسلامى شود؟

جدا از كسانى كه براى بازگرداندن خلافت اسلامى تلاش بيهوده مى كردند، برخى متفكران مسلمان كه از بازگشت آن خلافت نوميد شده بودند، در مقام پاسخ و چاره انديشى برآمدند. پاسخ نخست اين بود كه اساساً اسلام هيچ اندیشه سامانمندى درباره حكومت و خلافت اسلامى در هيچ زمانى نداشته و اين تصور كه اسلام و سياست از آغاز هماهنگ و همداستان بوده اند تصورى نابجا و از ساخته هاى مسلمانان پسين است. در اين نگاه چنين القا مى شد كه اصولاً مفهومى چون خلافتِ اسلامى، از ابتدا درست نبوده است.

مهم ترين نماينده اين تفكر، على عبدالرازق بود. او پس از سقوط دولت عثمانى بى درنگ كتاب الاسلام و اصول الحكم را نوشت و در اثبات اين نگرش هر آنچه بايد بگويد، گفت. تفكر على عبدالرازق بر پايه جدائى دين از سياست بود، و اين همان چيزى است كه صاحب كتاب التراتيب الاداريه آن را در مقدمه كتابش به سختى رد کرده است.

پاسخ دوم آن بود که پس از انحلال خلافت عثمانی به عنوان سمبل خلافت اسلامی و نبودن راهی برای بازگرداندن آن، می‌توان گونه‌ای خلافت محلی و منطقه‌ای، با پسوند اسلامی جایگزین آن کرد. پس از آن این «خلافت محلی» جای خود را به «حکومت اسلامی» و بعدها به «جمهوری اسلامی» داد و پیشوند «خلافت» نیز از آن برداشته شد. دلیل برداشته شدن پیشوند خلافت هم آن بود که این تعبیر با توجه به سابقه تاریخی آن، حکایت از نوعی اتحاد در جهان اسلام و به یک معنا، امپراطوری اسلامی می‌کرد. از طرفی، کلمه «خلافت» تعددبردار نبود تا به این معنا که چند خلیفه در نقاط گوناگون جهان اسلام وجود داشته باشد، بدین نکته نیز واقفیم که وقتی دو یا سه «خلافت» عباسی، اموی اندلس و فاطمی مصر، در جهان اسلام وجود داشت، هر یک از آنها، دیگری را نامشروع می‌دانستند. لازم است بگوییم که به طور کلی تفاوت عمده «حکومت اسلامی» با «خلافت اسلامی» در دو چیز بود:

نخست آنکه در اندیشه حکومت اسلامی، فکر تشکیل یک کشور واحد برای جهان اسلام و زیر نظر یک حاکم اسلامی، کنار گذاشته شد. دیگر آنکه در حکومت اسلامی بیش از آنکه بحث بر سر حاکم (پادشاه یا رئیس جمهور) باشد، بحث بر سر لزوم اجرای قوانین اسلامی بود.

۲. علی عبدالرازق و کتاب الاسلام و اصول الحکم

طرح این تفکر مربوط به زمانی بود که روشنفکران اسلامی و لائیک در جوامع اسلامی، پس از مشاهده نابودی خلافت عثمانی، این موضوع را که اسلام برای خود روش حکومتی دارد، زیر سؤال بردند. چنانکه گذشت، نمونه بارز این طرز تفکر علی عبدالرازق صاحب کتاب الاسلام و اصول الحکم^۱ بود. این اثر در آوریل ۱۹۲۵ م / ۱۳۴۳ ق، یعنی بلافاصله پس از انحلال خلافت عثمانی و روی کار آمدن کمال آتاتورک تألیف شده است. این اثر محصول مستقیم اندیشه‌های اصلاح طلبانه و به عبارتی، تجدیدنظر طلبانه‌ای بود که سالها در ترکیه رواج داشت و مطالب اصلی آن در بیانیه‌ها و شب‌نامه‌هایی که بر ضد خلافت منتشر می‌شد، آمده بود. با انتشار این کتاب موجی از مخالفت بر ضد نویسندگان آن در مصر برخاست و علی عبدالرازق محاکمه و از کار قضاوت برکنار شد. متن این محاکمه نیز در کتابچه‌ای با نام

۱. مشخصات و افست چاپ اصلی آن از این قرار است: عبدالرازق، علی، الاسلام و اصول الحکم، قاهره: الهيئة العامة للكتاب، ۱۹۹۳ م؛ نیز برای ترجمه فارسی آن، با نقد و تصحیح محمد عماره ر.ک: اسلام و مبانی حکومت، ترجمه محترم رحمانی و محمدتقی محمدی، تهران: سرایی، ۱۳۸۲ ش.

محاكمة على عبدالرازق، به چاپ رسید.

پس از انتشار کتاب، بسیاری از متفکران جهان اسلام به نقد تفکر حاکم در آن پرداختند؛ از آن جمله می‌توان به کتاب نقض کتاب الاسلام و اصول الحکم، نوشته شیخ محمد الخضر حسین اشاره کرد. به جز آثاری که مستقیم در رد آن کتاب نوشته شد، بسیاری از نویسندگان مسلمان مصر و کشورهای دیگر به نگارش آثاری در زمینه حکومت اسلامی روی آوردند. در واقع بازخورد آن کتاب، پدید آمدن کتابهای فراوانی در این موضوع بود، که از آن جمله می‌توان به آثار رشید رضا و اندیشه‌های وی درباره حکومت اسلامی اشاره کرد. مرحوم حمید عنایت نیز شرحی جامع درباره زمینه‌های فکری انحلال خلافت و طرح آرا و اندیشه‌های سیاسی جدید اسلامی از جمله اندیشه‌های رشید رضا در باب حکومت اسلامی به دست داد.^۱

همچنین برای شناخت واکنش مسلمانان به این قبیل افکار می‌توان به کتاب الدولة و الخلافة فی الخطاب العربی أبان الثورة الکمالیة فی ترکیا مراجعه کرد که مجموعه‌ای است از نوشته‌های رشید رضا، علی عبدالرازق و عبدالرحمان الشهبندر.^۲

از آن پس، برخی دانشمندان اسلامی، که سخت به نظریه یگانگی دین و سیاست باور داشتند، با نگارش آثار گوناگونی کوشیدند تا نشان دهند اسلام نه تنها یک دین سیاسی است، بلکه نظام حکومتی نیز دارد. شاید از مفصل‌ترین آثار که با رویکرد تاریخی به گذشته نوشته شد، همین کتاب التراتيب الادارية، اثر عبدالحی کتانی از عالمان برجسته و سیاستمداران مغرب، باشد. این کتاب در سال ۱۳۴۶ ق، یعنی سه سال پس از تألیف کتاب الاسلام و اصول الحکم علی عبدالرازق نوشته شد.

افزون بر این کتاب، بسیاری از آثار گذشتگان در باب حکومت اداری اسلام که در طول خلافت عباسی، ممالیک و عثمانی، درباره حکومت اسلامی از دیدگاه فقهی نوشته شده بود، تصحیح و منتشر شد.

از زمان شروع نهضت تألیف در باب حکومت اسلامی تا انقلاب اسلامی ایران، «اخوانی»ها و بسیاری دیگر در مصر و حتی عراق و پاکستان، به خصوص مودودی، کتابهای بسیاری در این باب نوشتند. بیشتر این کتابها همنام نظام الحکم فی الاسلام یا عناوینی شبیه به آن داشت که می‌توان فهرستی طویل از آنها به دست داد.

دامنه این بحث به جامعه شیعیان نیز کشیده شده و نویسندگان شیعه آثاری از این دست

۱. عنایت، حمید، اندیشه سیاسی در اسلام معاصر، ترجمه بهاء‌الدین خرمشاهی، ص ۱۹۶-۱۹۹.

۲. به کوشش وجیه کوثرانی، بیروت: دارالطبعة، ۱۹۹۶ م.

در ایران و لبنان منتشر کردند؛ از آن جمله است کتاب محمدمهدی شمس‌الدین در لبنان که درباره نظام اداری اسلام بود و کتاب حکومت در اسلام از حیدرعلی قلمداران که در قم، در سال ۱۳۴۴ ش نگاشته شد. همان سال یحیی نوری هم کتابی با نام سیستم حکومت اسلامی نوشت. ده سال پیش از آن نیز صادق تقوی کتابی با نام مواد اساسی حکومت در اسلام نوشته بود. این کتابها همه غیر از کتابهای افرادی چون مودودی بود که به فارسی هم ترجمه شده بود. در این میان، امام خمینی (ره) رهبر انقلاب اسلامی ایران، اندیشه حکومت اسلامی را به گونه‌ی نوینی مطرح کرد. این شکل نوین، طرح مباحث حکومتی در قالب نظریه ولایت فقیه بود که ریشه در فقه شیعه داشت. مهم‌ترین اثری که پیش از انقلاب نوشته شد، کتاب حکومت اسلامی امام خمینی بود. در همان دوران، جلال‌الدین فارسی نیز در این زمینه تلاشهایی داشت و کتاب انقلاب تکاملی اسلام او گرچه در قالب یک کتاب در باب حکومت اسلامی نبود، اما همان اندیشه بر آن حاکم بود.

شکل‌گیری جمهوری اسلامی در پاکستان و سپس در ایران نشان داد که این اندیشه یعنی اندیشه حکومت اسلامی در حال تقویت است. شگفت آنکه در کشورهای عربی که خود را بانی اصلی اسلام می‌دانند تاکنون این تعبیر در نظام سیاسی آن کشورها به هیچ روی به کار نرفته است. علت آن هم بافت عشائری و قبیله‌ای این کشورهاست که با نظام سلطنتی بیشتر دمساز است؛ اما به هر روی، تلاش برای اجرای احکام اسلامی در بیشتر آنها وجود داشته و دارد.

به هر روی، کتابهای مربوط به حکومت اسلامی، یا به معنای دقیق‌تر، آثاری که در صدد اجرایی نشان دادن احکام اسلامی در دنیای امروز نوشته می‌شد به سرعت رو به فزونی نهاد و در دو دهه اخیر ده‌ها، و بلکه صدها کتاب و پایان‌نامه درباره این موضوع و ریز موضوعات آن در اقتصاد و بیعت و انتخابات و... نوشته شد.

این توضیحات برای شرح زمینه کار عبدالحی کتّانی، یعنی کتاب الترتیب الاداریه است و داستان اخیر در زمینه تدوین ادبیات سیاسی جدید اسلامی در ایران و کشورهای اسلامی دیگر بسیار طولانی‌تر است که باید در جای دیگری بدان پرداخت.

۳. زندگی‌نامه عبدالحی کتّانی

علامه بزرگ و محدث عالیقدر، سید محمد عبدالحی کتّانی فرزند عبد‌الکبیر حسنی ادریسی کتّانی (۱۳۰۳-۱۳۸۲ ق / ۱۸۸۶-۱۹۶۲ م)، از علما و رجال برجسته مغرب اسلامی در قرن

التراتيب الادارية (نظام حكومت نبوى) ٧

چهاردهم هجرى است. خاندان كَتَّانِي و طريقه كَتَّانِيه از جمله خاندانهاى شناخته شده در مغرب است كه ده‌ها، بلکه صدها نفر از اينان در طول قرن‌ها، در زمرة برجستگان و عالمان آن بلاد بوده‌اند. سلسه نسب سادات كَتَّانِي به امام محمدبن ادریس می‌رسد كه از سال ۲۱۳ تا ۲۲۱ ق امارت داشت. پدر او ادریس بن عبدالله بن حسن مشنى بن حسن بن على بن ابى طالب (ع) بود كه سلسه ادریسیان مغرب را بنیان گذارد. شرحى از بزرگان خاندان كَتَّانِي، در گذشته و حال را می‌توان در كتاب الشرفاء الكتّانِيون فى الماضى و الحاضر، نوشته دكتر على المنتصر الكتّانِي ملاحظه كرد.

عبدالحى زير نظر پدرش، كه از بزرگان طريقت كَتَّانِي (تأسیس در نیمه‌هاى قرن نوزدهم میلادى) و از علمای بنام بود پرورش یافت و بسیاری از كتابهاى حدیث و تفسیر را نزد وی خواند. استاد دیگر او دایى وی ابوالموهّب جعفر بن ادریس كَتَّانِي بود. عبدالحى بسیاری از كتابهاى درسى را در حدیث و تاریخ و تصوف نزد او خواند.

او كه خود از مشاهیر محدثان زمان بود، از بسیاری محدثان آن دوره مغرب بهره برد و اجازه روایت گرفت. شرحى از اسامى استادان وی در مقدمه كتاب فهرس الفهارس و الاثبات آمده كه با توجه به نام آنان می‌توان دریافت عبدالحى برای درك محضر علما و محدثان بنام، به كشورهای مختلف، از جمله مصر و شام و حجاز سفر کرده و محضر علمای آن دیار را درك و از آنان اجازه روایتی دریافت کرده است.

كَتَّانِي به دلیل فهم و درك عالی‌اش، توجه دیگران را به خود جلب كرد و از همان سنین جوانی، به بسیاری از علمای وقت، اجازه روایت می‌داد. عبدالحى در سال ۱۹۰۵ م عازم مصر و حجاز شد. در مصر نزد عالمانی چون عبدالرحمان الشربینی، سلیم البشرى، احمد الرفاعى و در حجاز نزد حسین الحبشى، علباء العلوى و احمد بن اسماعیل البرزنجی و در شام نزد عبدالله الكسرى، محمدامین البيطار، و عبدالرازق البيطار تحصیل کرده، اجازه روایت گرفت. در بیروت هم یوسف النبهانى و او به یكدیگر اجازه روایت دادند.

در همین سفر بود كه عبدالحى در بقعه مالك بن انس در بقیع مدینه، كتاب الموطاء را تدریس كرد. در شهر رمله نیز بر مزار نسائی، سنن او را تدریس نمود و در دمشق بر مزار ابن عربی، فتوحات مكیه را تعلیم داد و در قدس كتاب الفرج بعد المشدّه از ابن ابى الدنيا را بر مزار

وی برای شاگردان خواند.^۱

بدین روی، عبدالحی در دانش حدیث و تاریخ، با توجه به زبده‌گی و مهارتی که به دست آورده بود، به سرعت شناخته و نامش در زمره علمای بزرگ مغرب ثبت شد. در مقدمه کتاب فهرس الفهارس و الاثبات نام شماری از علما و بزرگان که او را ستوده‌اند، آمده و عبارات آنان درج شده است. در جاهای دیگر هم از وی با تعابیری مانند: «العالم الاوحد» یا «عالم الدنيا الشهير» یاد شده است.

تخصص ویژه او در دانش حدیث و شناخت مسائل جرح و تعدیل و صحت و سقم آنهاست؛ در این زمینه نیز همگان او را یک عالم زبده می‌دانند. وی در علم تاریخ بسیار پراطلاع بوده و اشراف جامعی بر متون تاریخی دارد. تصوف نیز یکی دیگر از حوزه‌های علمی اوست که در آن نیز آگاهی‌های درخور و قابل توجهی دارد.

از نکات مهم زندگی او، توجه به کتاب، به خصوص توجه به آثار خطی است. وی کتابخانه‌ای بسیار نفیس داشت که افزون بر آثار چاپی، شمار زیادی نسخ خطی را در خود جای داده بود. در واقع، کتابخانه او را باید یکی از مشهورترین کتابخانه‌های مغرب اسلامی دانست که بسیاری از آثار نادر خطی در آن وجود داشت. او بیشتر کتابهایش را در سفرهایی که به نقاط گوناگون جهان اسلام داشت، فراهم آورده بود.

کتانی آثار فراوانی از خود برجای گذاشت که همه در راستای رشته تحصیلی او، یعنی دانش حدیث و رجال و تاریخ است. ۱۳۰ عنوان کتاب و رساله برای او یاد شده، که بسیاری از آنها به چاپ رسیده است. برخی از این آثار تألیف و تلخیص و شرح آثار پیشینیان است. از آثار وی می‌توان به چند کتاب اشاره کرد:

رفع الاصر؛ استجلاب شفاعة الرسول؛ مولد شریف؛ جزء فیما ورد من الاخبار النبویة عن اسباب استیلاء الفرنج علی بلاد الاسلام فی آخر الزمان؛ الاجازة الی معرفة احکام الاجازة؛ المسالك المتبوعة فی الاحادیث الموضوعه؛ تاریخ جامع القرویین؛ النبذة الیسیره فی تاریخ الدولة العلویة الشهیره؛ رسالة فی رئاسة الطريقة الکتانیة؛ الرحمة المرسله فی شأن حدیث البسملة؛ تبلیغ الامانة فی مضار الاسراف و التبرج و الکهانة؛ الافادات و الانشادات و بسیاری دیگر همچنین کتاب الافادات و الانشادات که گویا تاکنون به چاپ نرسیده است، او مطالب متنوعی در نظم و نثر دارد که در طول حیات خود آنها را از دیگران شنیده و گردآورده است.